

Володимир Буда, доц (Тернопіль)

ББК 81.2- 08. 2

УДК 81'38

Стилістична функція порівнянь у політичних поемах Тараса Шевченка періоду «трьох літ»

У статті проаналізовані порівняльні звороти у поемах Т. Шевченка «Кавказ», «Сон», «Єретик», «Великий льох». Зауважено, що серед структурних типів переважають сполучникові конструкції. Найчастіше порівняння в аналізованих творах виконують функцію впливу, а вже потім – пізнання. Здебільшого поет звертається до складних поширених зворотів.

Ключові слова: порівняння, об'єкт і суб'єкт порівняння, ідіостиль, троп, експресія, антитеза, символ.

Buda V. A. Stylistic function of comparisons in political poems by Taras Shevchenko from the period of "Three Years".

Comparative clauses in poems by T. Shevchenko "The Caucasus", "The Dream", "The Heretic", "The Great Cellar" were analyzed in the article. It is indicated that conjunctive constructions predominate among structural types. In most cases, comparisons perform function of influence in the analyzed works and sometimes perform function of cognition. Mostly, the poet refers to complex common clauses.

Key words: comparisons, an object and a subject of comparison, an idiostyle, a trope, an expression, an antithesis, a symbol.

Буда В. А. Стилистическая функция сравнений в политических поэмах Т. Шевченко периода «Трёх лет».

В статье проанализированы сравнения в поэмах Т. Шевченко «Кавказ», «Сон», «Еретик», «Великий лёх». Замечено, что среди структурных типов имеют преимущество союзные конструкции. Чаще всего сравнения в анализированных произведениях выполняют функцию влияния, а уже потом – познания. В основном поэт обращается к сложным распространенным сравнениям.

Ключевые слова: сравнение, объект и субъект сравнения, идиостиль, троп, экспрессия, антитеза, символ.

Письменники у своїй творчості часто звертаються до порівнянь. Це один з найпростіших засобів, через який пізнається світ завдяки зовнішнім та внутрішнім зв'язкам між предметами та

явищами. Очевидно, що внесок будь-якого письменника у розвиток літературної мови оцінюється від загального рівня її опрацьованості на той час, коли він творив. З цього погляду роль Шевченкової мови для розвитку української літературної мови є справді винятковою [Січкара: електронний ресурс].

Одним із основних завдань мовознавців є дослідження ідіостилю Великого Кобзаря. Ця проблема широко висвітлена в різноманітних публікаціях. Найбільш широко комплекс художніх засобів у мовленні поета аналізувався у роботах В. Ільїна, В. Ващенко, І. Білодіда, В. Русанівського, С. Єрмоленко.

Тому тут перед вченими, на думку О. Забужко, виникає важлива проблема: «Будь-який дослідник, що ризикує ... приступити до постаті Шевченка, без перебільшення фатально зобов'язаний насамперед визначитися в координатах традицій дотеперішнього шевченкознавства» [Забужко 1997: 5].

Серед відомих мовознавчих публікацій нами не зауважено окремих досліджень порівняльних одиниць у політичних поемах періоду «Трьох літ». Тому в нашій роботі розглянемо саме проблематику стилістичного навантаження порівняльних зворотів у поемах Т. Шевченка «Кавказ», «Сон», «Єретик» та містерії «Великий льох».

Метою роботи є дослідження основних конструкцій порівняльних одиниць у названих творах, виявлення базових об'єктів та суб'єктів порівнянь, характеристика їх образотворчої функції. В мові аналізованих творів зауважуємо традиційні порівняльні конструкції. Як правило, Тарас Шевченко звертається до сполучникових зворотів. Найчастіше він вживає у порівняннях сполучник *мов*, рідше *як* і лише по одному разу *ніби* й *буцім*. Тільки 11% аналізованих тропів реалізуються через безсполучникові конструкції.

Серед суб'єктів порівнянь найбільше представлена тематична група на позначення людей: *цар*, *цариця*, *москалі*, *старшини*, *ченці*, *чехи* тощо. Переважаючими серед об'єктів порівнянь виступають назви істот: *журавлі*, *кабани*, *коти*, *собака*, *кошеня*, *кішечка*, *ягнята*, *сова*, *сорока*, *чапля*... Фактично усі ці назви асоціюються самі по собі або в контекстах з негативним сприйняттям. Як бачимо, об'єкти порівнянь є дуже простими, але вони надзвичайно ефектно створюють потрібну письменникові

картину, виконуючи одну з основних стилістичних функцій порівнянь – функцію впливу, а вже потім функцію пізнання. Цікавим видається спостереження В. Русанівського, який, вважаючи, що Т. Шевченка не можна віднести до «побутописців», зауважив про вживання побутової лексики у творах поета: «Найчастіше назви із сфери рослинного й тваринного світу, сільського господарства виступають у складі порівнянь» [Русанівський 2001: 152].

У поемі «Кавказ» нами виділено лише один порівняльний зворот. На нашу думку, це викликано специфікою твору, який лише умовно можна назвати поемою. У цій політичній сатирі такий високий рівень емоцій, така глибока метафоричність, що порівняння лише можуть понизити експресію твору. А згаданий зворот, підсилений окличністю, дуже вдало поглиблює сарказм епізоду: «...чом ми вам / Чурек же ваш та вам не кинем, / Як тій собаці!...» [Шевченко 1961: 280].

Скупою на порівняння також є містерія «Великий льох». У творі виокремлено лише три звороти. Серед них найбільш цікавою є конструкція, де об'єктом виступає історична особа: «Родиться близнята. / Один буде, як той Гонта, / Катів катувати» (257). Пам'ятаючи безкомпромісність Шевченкового Гонти з «Гайдамаків», читач легко уявить рівень ненависті до панства одного з близнюків.

У комедії «Сон» порівняння, навпаки, є активно вживаним тропом, який творить образність поеми. Вже у філософському вступі зауважуємо зворот з глибоким стилістичним навантаженням: «А той, тихий та тверезий, / Богобоязливий, / Як кішечка підкрадеться, / Вижде нещасливий / У тебе час та й запустить / Пазури в печінку...» (201). Автор використовує прийом енантіосемії, адже в такому контексті пестливе слово *кішечка* сприймається зі значенням прихованої небезпеки.

Летячи за «буцім совою», оповідач прощається з рідною землею: «Тополі по волі / Стоять собі, мов сторожа, / Розмовляють з полем...» (203). Тут порівняння теж є стилістично забарвленим, адже тополі є символом України, її оберегом.

Значна частина порівнянь у поемі творить негативний образ Петербурга, який, насправді, був збудований за кращими європейськими зразками. Але поет навмисно не помічає цієї

«величі»: місто «у долині, *мов у ямі*, на багнищі» (207); фортеця й дзвіниця, «*мов та швайка загострена*» (211); цар на відомому пам'ятнику «...без шапки. Якимсь *листом* голова повита» (211). Таку «необ'єктивність» Т. Шевченка пояснює образ хмари-пташки, яка символізує тисячі закатованих на будівництві російської столиці українців: «Біла хмара криє / Сіре небо. А в тій хмарі / *Мов звір в гаї вис.* / То не хмара – біла пташка / *Хмарою* спустилась...» (212).

Інша частина порівнянь у поемі сфокусована на зображення імператорського двору, показуючи всю недолугість монархічної системи. Це, як правило, картини, які характеризують вельмож, панство, царя та царицю. Об'єкти порівнянь у цих зворотах настільки образні, що не потребують коментарів: «За богами – панства, панства / В сребрі та златі! / *Мов кабани годовані* – / Пикаті, пузаті!...» (209); «Старшина пузата / Стоїть рядом: сопе, хропе, / Та понадувалась, / *Як індики...*» (213); «Цариця небога, / *Мов опеньок засушений* / Тонка, довгонога...» (208); «... Цар цвенькас; / А диво-цариця, / *Мов та чапля між птахами*, / Скаче, бадьориться. / Довгенько вдвох походжали, / *Мов сичі надуті...*» (209). Тут слушною є думка І. Кучеренка: «Відбір об'єктів порівняння залежить від того, що зображує письменник і як він ставиться до зображуваного... Змальовуючи зовнішність чогось..., письменник відтворює у читача різноманітні моральні, естетичні та інші почуття» [Кучеренко 1959: 84].

Цікавою порівняльною антитезою підсилені останні рядки поеми, які характеризують об'єкт *цар*. Ось він «*наче з берлоги медвідь виліз...*» (214). Цей хижий звір є давнім символом Росії, що вказує на її силу. Але, як тільки рушиться система азіатського чинопоклонства, «медведик» стоїть «*мов кошеня*» (214).

Таким чином, порівняння у поемі «Сон» несуть надзвичайно містке стилістичне навантаження, творячи негативну картину системи самодержавства. Усі порівняльні конструкції у поемі «Єретик» можна розділити на дві групи: 1) ті, де суб'єктами порівнянь виступають Ян Гус чи його прихильники; 2) ті, де суб'єктами виступають античеські, антислов'янські сили.

Аби підсилити почуття, що відчували чехи до Гуса, Т. Шевченко творить порівняльний плеоназм: «І чехи Гуса проводжали, / *Мов діти батька...*» (226). Адже слово «*батько*» тут

не є обов'язковим, але воно посилює це поняття до рівня творця народу, його морального авторитету. Інше порівняння звеличує чеського просвітителя через біблійний образ: «*Мов кедр серед поля / Ливанського, – у кайданах / Став Гус перед ними!*» (227).

Другій групі конструкцій притаманні об'єкти, які творять глибоко негативне сприйняття суб'єктів порівнянь: «Збиралися кардинали, / Гладкі та червоні, / *Мов бугаї в загороду...*» (222); «*Мов собаки, коло вогню / Кругом ченці стали*» (229). Вважаємо, що Тарас Шевченко досить часто порівняльним зворотам надає символічного значення, як от: «*Як та галич поле крила – / Ченці повалили / До Констанця; степи, шляхи, / Мов сарана, вкрили*» (226). Адже галич – це передвісник біди, смерті, а сарана усе живе на своєму шляху винищує.

Неоднозначним за змістом є наступний зворот: «*Розбойники, кати в тіарах / Все потоптали, все взяли, / Мов у Московії татари*» (224). Можна сприйняти це буквально, як тотальний грабіж зі сторони нападників. Але, на нашу думку, поет заклав тут глибшу суть, яка більш співзвучна з ідеєю усього твору: монголо-татари знищили слов'янський дух на московських землях, запровадивши азіатський тип правління.

Зовсім не гіперболізованим видається нам такий фрагмент: «*Дивись, що сили навалило – / Мов сарацина воювать / Або великого А т т і л у!*» (226). Ці два історичні епізоди – війни проти арабів та гунів – були визначальними для європейців, бо вирішували їх подальшу долю, світогляд. Очевидно, на думку автора, у Констанці визначалось майбутнє слов'янського світу.

Важливою особливістю ідіостилю Т. Шевченка є те, що він переважно вживає поширені порівняння. Це дає можливість більш глибоко й змістовно розкрити суть зображуваного: «*І три папи, і баронство, / І вінчані глави; / Зібралися, мов Іуди / На суд нечестивий / проти Христа...*» (227). Якби поет використав непоширений об'єкт *мов іуди*, то вказав би лиш на підступність, зрадливість опонентів Яна. А, ввівши у зворот образ Ісуса і вказавши на «нечестивість» суду, він возвеличує Гуса до рівня Христа.

Таким чином, ми бачимо, що порівняння у політичних поемах Т. Шевченка періоду «Трьох літ» є одним з найуживаніших тропів. Але письменник використовує їх неодномірно у різних

творах, виходячи, очевидно, із жанрової специфіки поем, їх емоційно-експресивного навантаження. Поет здебільшого вживає сполучникові конструкції, найчастіше зі сполучником *мов*. Переважна більшість порівняльних зворотів у аналізованих творах спрямована на виконання функцій впливу, а вже потім – пізнання. Найчастіше письменник звертається до складних конструкцій з поширеними об'єктами порівняння, що дозволяє творити глибокі, змістовні, ідейно вимальовані образи.

Література:

1. Забужко 1997: Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – К.: Абрис, 1997. – 144 с.
2. Кучеренко 1959: Кучеренко І. Я. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. – К.: Видавництво Київського університету, 1959. – 108 с.
3. Русанівський 2001: Русанівський В. Історія української літературної мови. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.
4. Січкач: електронний ресурс: Січкач С. Лінгвістична Шевченкіана: стан, перспективи. – Електронний ресурс. – library.udpu.org.ua/library.../visnyk_2.pdf (дата звертання 19.02.2014 р.).
5. Шевченко 1961: Шевченко Т. Кобзар. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1961. – 627 с.

Наливайко М. Я. к. філол. н., (м. Тернопіль)

УДК 81'373.2+82.09 Шевченко Т. Г.

ББК 81.411.1 – 314

Ономастичний простір поезій Тараса Шевченка

Розглядається онімний простір поезії Т. Шевченка, який є стилістично навантаженим та різноманітним. Функціонально насичені оніми вирізняють неповторність ідіостилю письменника. Поезія містить різні ономастичні розряди: антропоніми, топоніми, ойконіми, гідроніми, астіоніми, потамоніми. Та різноманітні трансформації, що вказують на художню значимість поезії.

Ключові слова: антропонім, ономастичний простір, антропонімікон, топонім, ойконім, астіонім, гідронім, потамонім.

Рассматривается онимное пространство поэзии Тараса Шевченка, стилистически разнообразное. Функционально насыщенные онимы